

МЕДИЈАТОРСКА СИМБОЛИКА ВИНОВЕ ЛОЗЕ У СРПСКИМ УСМЕНИМ ЕПСКИМ ПЕСМАМА

Винова лоза својим физичким карактеристикама, способношћу обмотавања око других биљака, уз средишњи положај који заузима у простору, затим вишегодишњим трајањем и плодносношћу у традиционалној култури Срба остварује сложени систем функција и значења. Циљ овог рада јесте да укаже на њену медијаторску симболику остварену кроз релацију с обредима прелаза. У српским усменим епским песмама јавља се уз рођење, свадбу и сахрану, при чему сигнализира непрестану космичку обнову и човекову нераскидиву повезаност с природом, активирајући веровање у вечан живот. Сеновита и амбивалентна, винова лоза као симбол жртве и васкрсења потпомаже превођење из природе у културу, прелазак с „оног” на „овај” свет и обратно. Повијуша сакралне хришћанске метафоричности као оса света, што земаљску раван истовремено спаја и с небом и с подземљем, у епској фолклорној традицији обележава јунака од статуса одојчета, преко женидбе, односно удаје, све до смрти, на шта указују репрезентативни примери.

Кључне речи: винова лоза, грожђе, вино, српске усмене епске песме, обреди прелаза, медијатор.

Винова лоза (*Vitis vinifera*) заузима повлашћено место у културама и религијским учењима различитих народа. У контексту јудаизма и старозаветног хришћанства сматрана је за сакралну биљку, месијанско стабло и рајско дрво живота, при чему упућује на „posed, pa prema tome predstavlja osiguranje života i ono što ga čini vrednim: jedno od najdragocenijih čovekovih dobara” (Gerbran, Ševalije 2009: 511). Такође, пореди се са женском плодношћу, те особином мудрости. Прво што Ноје узгаја након потопа јесте управо ова биљка. Он „поче радити земљу и посади виноград. И напи се вина, опи се, и откри усред свог шатора” (Постање 9: 20–21).

Новозаветна симболика поистовећује чокот с Христом, а вернике с плодносном лозом:

Ја сам прави чокот, а отац је мој виноградар. Сваку лозу на мени која не даје плода он одрезује, и сваку која даје плода, чисти, да више плода донесе. Ви сте већ очишћени речју коју сам вам говорио. Останите у мени, и ја ћу у вама. Као што лоза не може сама од себе плода дати, ако није на чокоту, тако ни ви, ако у мени не останете. Ја сам чокот а ви сте лозе, и ко буде у мени и ја у њему, он ће много плода донети, јер без мене не може ништа чинити (Јован 15: 1–5).

* natdrakulic@gmail.com

У том се контексту активира медијаторска функција винове лозе која вернике преко Христа повезује с Богом. На причешћу хришћани узимају хлеб и вино, тело и крв Исусову, при чему се подразумева симболика жртве ради спасења човечанства. Библијска симболика винове лозе блиска је храму (Раденковић 1996: 236). Стога се може закључити да је у *Светом писму* ова биљка поистовећена са светим простором, местом које спаја земљу и небо. Виноград се код Срба поистовећује са црквом (Софрић 1912: 63–64). „У нашој митологији виноград представља небо, а грозд ’који може јести сва војска, а да га не поједе’ звездано небо” (Софрић 1912: 68). У апокрифном запису лоза има ђаволје порекло, њу сади пали анђео Сатанаил и преко ње шаље грех Адаму и Еви. Зато је Бог проклео ову биљку. Након потопа је сади Ноје, уз савет да се чува прекомерности у пићу (Раденковић 1996: 232).

Када је реч о грчкој митологији, лоза се пре свега доводи у везу с Дионисовим култом, те је сплетена „s misterijama smrti, koje su isto tako misterije ponovnog rođenja i spoznaје”¹ (Gerbran, Ševalije 2009: 513), при чему се јасно упућује на обреде прелаза. Међу Дионисове успехе убраја се и откриће вина, он лутајући по свету носи са собом лозу на путу за Египат (Grevs 2008: 96), затим претвара предмете у лозу (Grevs 2008: 98), у Индији подучава становништво виноградарству (Grevs 2008: 97), а Мајнаде досежу Дионисово лудило посредством вина, улазе у транс опијене овим пићем (Grevs 2008: 97). Култ Диониса, бога вина, признат је крајем VII, односно почетком VI века пре нове ере (Grevs 2008: 100–101). У том контексту вино је радосно пиће које се испија у славу живота, ероса, смеха. Код Старих Грка „vinova loza bila je deseto drvo u svetoj godini drveća, kome je odgovarao mesec septembar, doba vinskih gozbi” (Grevs 2008: 102). Њен лист (са својих пет кракова) симболише „stvaralačku ruku Ree – boginje zemlje” (Grevs 2008: 103).

Уопштено говорећи, винова лоза симболише бесмртност, а вино младост и вечан живот (Gerbran, Ševalije 2009: 513). „Stari istočnjaci poistovećivali su lozu sa travom života, a sumerski znak za život obično je bio list loze. Ta je biljka bila posvećena Velikim boginjama. Boginja-Majka u početku se nazivala Majka-čokot ili Boginja-čokot” (Gerbran, Ševalije 2009: 513). Лоза као космичко дрво упућује на живот, јер су њени сокови попут крви која тече венама и за коју је везује црвена боја, а бива обновљена справљањем вина (Gerbran, Ševalije 2009: 513). Овај напитак, према својој повезаности с крвљу, симболише жртву (проливено вино – проливена крв), уместо проливања крви на жртвеном одру пролива се вино (Gerbran, Ševalije 2009: 1044). „Svetlocrvena boja, od crnog i belog vina, je htonsko-uranska sinteza; to je spajanje vazduha i zemlje, duše i duha, mudrosti i strasti” (Gerbran, Ševalije 2009: 513). Пиће од грозђа упућује на мушку плодност, нагон, страст, испија се у славу потенције (Gerbran, Ševalije 2009: 513). Поред тога, симболише спознају и посвећеност зато што је течност вечног живота, односно његове сталне обнове, због чега се употребљава у обредима различитих религија, закључно с хришћанским светим причешћем. Све ово упућује на везу вина с обредима прелаза и иницијацијом, односно на чињеницу да је реч о средству које помаже прелазак појединца или колектива из једног у друго стање.

Поред хришћанске и интернационалне симболике (у контексту различитих монотеистичких и политеистичких религија), лоза, грозђе и вино значајни су

¹ Ово потврђује и латинска изрека: „In vino veritas” – „У вину је истина”.

и у српској, односно словенској митологији, где се вегетација поима на специфичан начин. „Биљке у традицијској култури исказују вишеструки симболизам. Оне припадају живом свету, који се 'рађа', расте, доноси плод и умире. По тим се обележјима биљни свет може доводити у везу с људским светом” (Раденковић 1996: 193). Преко биља човек моделује простор и време.

Почев од најранијих култура, па до нашег времена, преко троделног *отажања* дрвета исказују се три ступња *космоса*: *кореном* – *подземни свет*, *стаблом* – *свет људи и животиња* и *круном* – *свет богова*. [...] Кроз постојаност и дуговечност дрвета исказана је потреба за статичношћу, а кроз његов развитак, као и смену вегетационих периода – исказана је регуларност промене. Ово његово друго обележје, које је изражено код листопадног дрвећа, омогућило је да се преко њега моделира и *време*. Прихвата се идеја *кружног времена*, захваљујући коме се у космичким размерама бескрајно *понавља рађање – сазревање – смрт – поновно рађање* (Раденковић 1996: 196).

У оваквом систему винова лоза као повијуша, пузавица заузима медијални положај, те је погодна за повезивање човека и демонских бића (Раденковић 1996: 197, 224). Од значајнијих физичких особина винове лозе, због којих се за њу везују различите медијаторске функције и амбивалентна симболичка значења, издвајају се: вишегодишње трајање, нерашчлањеност стабла од грања, способност обавијања око другог дрвета (Раденковић 1996: 223).

Постоји вишеструка могућност за симболичко суделовање винове лозе у моделу света. Она, у исто време, може да изражава и идеју *сталности* и идеју *промене* (*обнове*), јер је са *кореном* и *чокотом* вишегодишња биљка, која може далеко надмашити век људског живота, а преко *младица* (*лозе*) сваке године изнова расте (јер се сваке године и реже) и увек нове младице доносе плод. Отуда лоза може да исказује и социјалне односе и ознака је за род, племе. [...] Ова одлика *трансформативности*, сврстава винову лозу у ред биљака као што су *конопља* и *лан* (Раденковић 1996: 229).

Лоза умире, али васкрсава преласком у нови облик – вино, стога се и доводи у везу с Христовом жртвом (Раденковић 1996: 229–230). Да лоза (у смислу раста биљке) моделује време човековог света показују стихови:

А за дуго рока оставио,
Одгодио за годину дана,
Док му узри бјелица пшеница
И у брду винова лозица.
(СНП III: 27; уп. СНП VI: 40)

Такође, виноград је важан за људски простор. Лоза винова сади се приликом градње: „Кулу гради Филип Мацарине, / [...] / Посадио лозе и цвијеће / Да у ладу шједи и сеири” (САНУ II: 59). Реч је о биљци која у правилном одгоју представља посед од изузетног значаја, што потврђује напомена бана Милутина упућена његовој жени пред одлазак у војску: „Копај мене девет винограда / У Бањици и у Атеници, / У Лозници и у Паковраћу” (СНП II: 30). За разлогом растурања породице може се, између осталог, трагати у томе што бановица не извршава задате

обавезе: „Она бана с војске не чекаше: / Батали му пребијеле дворе, / Опусту му девет винограда” (СНП II: 30).

Лоза у српским усменим епским песмама има и значење рода (у контексту породице, фамилије):

Па га вјенча с лијепом ђевојком.
И нек’ му је, честита му била,
Јуначку му лозу одржала,
Па ми здраво и весело, дружбо!
(Милутиновић 1837: 87; уп. 62)

Осим тога, „по нашим средњовековним манастирима генеалогичка наших Немањина представља се у облику винове лозе, која није из десне руке Немањине, и као род носи његове директне потомке на српском краљевском и царском престолу” (Софрић 1912: 65). Пошто се може обавијати око дрвета, у фолклору се односи на жену „која налази ослонац у мужу” (Раденковић 1996: 230). У сваком случају, лоза се поистовећује са женским принципом. Винова лоза код Срба и других Јужних Словена користи се у народној магији, народној медицини за лечење јаловости, односно импотентности и код жена и код мушкараца, користи се у култу Богородице, а вином се лече повампирени покојници (Раденковић 1996: 232–234). У контексту словенске митологије „у обредима симболизује крв, здравље, живот” (Толстој, Раденковић 2001: 82). Разни народни обичаји Јужних Словена изискују испијање вина, чиме се према веровањима враћа крв у човекове вене (Толстој, Раденковић 2001: 82).

У манастиру Хиландару на Светој Гори из зида цркве расте винова лоза која је, верује се, изникла пошто су мошти Светог Симеона пренете у Србију. Њена чудотворност и данас је позната, зато што лечи неплодност (Раденковић 1996: 235–236). „У Јерусалиму до Христовог гроба постоји огромна винова лоза, о којој се тврди, да је никла из самог Христовог гроба” (Софрић 1912: 64). Богородица је, према предању, повезана са Светом Гором, јер је ту земљу начинила светим местом (Раденковић 1996: 237). На тај се начин винова лоза поистовећује са женским принципом, мајком, Богородицом, храмом, Светом Гором. Сок од винове лозе користи се за мазање косе, да би расла, у магијске сврхе, против урока код детета, код трудница да се трудноћа одржи, ради изазивања менструације (Чајкановић 1994: 57). Важно је још напоменути „како се винова лоза узима као симбол несрећне девојке, која из љубавне чежње за драганом умире” (Софрић 1912: 68).

У обредима око рођења детета вино има значајну улогу:

Српкиње на Косову дају в. беби одмах по рођењу, ’да буде румена’, а Бугарке у Тракији то чине приликом првог подоја. Македонци су, одмах по рођењу, пољивали главицу новорођенчета в. [...] Код Срба, обавезна ’повојница’ детету укључивала је погачу, со, лук, шећер и в. (Толстој, Раденковић 2001: 82).

У „Находу Момиру” симболика винове лозе активирана је преко деце – у имену Грозда, Гроздана, на основу плода, док на самом почетку песме цар Душан након неуспешног лова:

Нађе чедо у гори зеленој
У виново лишће завијено,
А виновом лозом повијено,
А по лицу листом покривено,
Да му лице не гори од сунца (СНП II: 29).

Винова лоза овде има заштитне намене, упућује на везу детета с природом, али и на чињеницу да је оно цару послато од Бога, с обзиром на сакралност ове биљке, а имајући у виду њену везу с Христом и Богородицом, пре свега, што потврђују и стихови: „Тако цару даде Бог једини, / Бог једини и срећа царева, / Те је чедо била мушка глава” (СНП II: 29), као и стих: „Бог ми даде сина изненада” (СНП II: 29). Превођење детета из природног у културно окружење врши се усвајањем:

Цар је лепо чедо приватио
У skut десни коласте аздије,
Три пут га је лицем целивао,
Па га зави у мараму свил’ну,
И метну га себе у недарца (СНП II: 29).

Винова лоза на самом почетку песме повезана је с рођењем (као обредом прелаза). Повијање у свилу врши и царица:

А царица чедо приватила
У свилену убаву кецељу [...]
Прометну га кроз недра свилена,
Да б’ се дете од срца назвало (СНП II: 29).

Након тога следи крштење. На необичност детета и његово натприродно покрело упућује изразит, убрзан раст:

Што детета у вече омркне,
Још толико у јутро осване;
Одрастао од петнаест љета,
Као друго од триест година (СНП II: 29),

при чему се поново (преко способности хитрог израстања) активира његова веза с виновом лозом, биљним светом, вегетацијом. У жељи да посвађа цара са сином, Наода Момира опија кум и то пред празник, уочи Ускрса, што није случајно, зато што вино управо симболише Хрстову крв, жртву, васкрсење; упућује на трансформативност винове лозе, док се обедовање код кума може поистоветити с тајном вечером након које следи издаја:

Тодор узе Наода Момира,
Одведе га двору на вечеру,
Пред њег’ носи трогодишње вино
И ракију од седам година,

А у вино меша свако биље,
Понајвише бенђелука тешка,
А на тврди санак намењује,
Нека спава Наоде Момире (СНП II: 29).

Да Момир нема кривице за оно за што ће ускоро бити оптужен потврђују стихови: „Опи с’ дијете, ништ’ о себи не зна” (СНП II: 29), а кум га одводи сестри Гроздани у кревет, чиме, као посредник између детета и Бога, чини тежак преступ. Да брат и сестра нису сагрешили, показују стихови: „А сестра је свака милостива / И на свога брата жалостива, / Она га је лепше пригрлила” (СНП II: 29). Кум криво сведочи и то након светог ускршњег причешћа, примивши хлеб и вино као тело и крв Христову, а цару говори: „Ти Момира држиш и Гроздану, / Рођенога брата и сестрицу, / Момир љуби сестру Гроздијанку” (СНП II: 29). Находа Момира по царевом наређењу целати обесе на највећи хришћански празник (Ускрс) и то о суво дрво: „Штоно се је дрво осушило / Има веће три године дана, / Нити листа нити цветом цвати” (СНП II: 29). Његова се сестра у свечаној, празничној одећи обеси о другој грани истог дрвета и то свиленим гајтанима: „За живота јоште за својега / Десном руком браца загрлила” (СНП II: 29). Суво дрво о које су се брат и сестра без кривице обесили чудом васкрсава:

Што да виде? – Чуда невиђена!
Давина се сува помладила
И зеленим улистала листом
И бијелим уцватила цветом,
Обоје се деце посветило (СНП II: 29),

док су се јеле о које је љутит цар обесио везире као саучеснике у издаји осушиле. Веза винове лозе и смрти, погребна као обреда прелаза, те обнове живота кроз вегетацију активирана је у завршним стиховима:

На Момиру зелен бор никао,
На Гроздани винова лозица,
Савила се лоза око бора,
Ко сестрина око брата рука (СНП II: 29).

Лоза је овде поистовећена са женским принципом, како путем номинације цареве кћери, тако и кроз њен гроб.

Вино се употребљава на свадбеном слављу, где има обредну функцију, јер се користи у магијске сврхе. Ово пиће употребљавају младенци (обредни пар, иницијанти), перу њиме руке, или се умивају вином, испијају га, просипају, шкропе њиме, што пре свега има апотропејску и лустративну функцију (Толстој, Раденковић 2001: 82). Лоза је родна, плодна биљка, те се користи у свадбеним обичајима и култу мртвих којима се такође посвећују обреди плодности (јер су под земљом) (Раденковић 1996: 232). Обичај испијања вина око свадбе и на свадбеном веселу посведочен је у усменим епским песмама, где се виноград помиње као свадбени дар (СНП VII: 14). Колико је виноград значајан приликом уговарања свадбе као

мираз, изражено је у песми „Заручница Лаза Радановића”: „Завади се мајка и девојка, / Не о граде, ни о винограде, / Већ о једну танану кошуљу” (СНП III: 79).

Свадба и сахрана преплићу се у песмама „Ропство Јанковић Стојана” и „Женидба Милића барјактара”, где се јавља загонетни стих: „Косу реже, па виноград веже”. Мотив винове лозе активиран је у оквиру свадбеног и погребног контекста, при чему наговештава прелазак с „овог” на „онај” свет. Винова лоза директно је спојена с косом јер се њоме повезује, при чему се ова биљка доводи у аналогију с власима према магијској функцији и симболици жртве, као и по заједничкој способности раста, резања, сталне обнове, женског, плодносног принципа.

Разговор с виноградом у „Ропству Јанковић Стојана” упућује на јединство људског и биљног света, јер се мајка склања у овај простор зато што јој се снаја преудаје: „Ја не мога од јада гледати, / Већ побего саду винограду” (СНП III: 25). То је истовремено и локус сусрета мајке и сина. Мушкарац се по повратку из ропства прво упућује ка винограду: „А ја идем моме винограду, / Винограду, моме рукосаду” (СНП III: 25). Овај локус вишеструко упућује на иницијацију, спрегнут је уз свадбено весеље (Стојан испија вино на свадби сопствене жене) и наговештава скору смрт мајке која тамо борави и подноси му жртву – одсеца периферни део тела што поседује значајну улогу у магији. Истовремено, јунак је боравком у тамници био премештен у „онај” свет, па се повратком у виноград заправо преводи у „овај” свет, при чему се активира медијаторска функција винове лозе.

У песми „Женидба Милића барјактара” ова биљка превасходно упућује на смрт, а виноград је простор који уређује мајка преминулог младожење:

Оста јадна саморана мајка,
Она кука како кукавица,
А преврће како ластавица;
Она иде своме винограду,
Косу реже, па виноград веже,
Сузе лије, чокоће зал’јева,
Винограду тихо проговара:
„Винограде, мили рукосаде!
Ко је тебе мене засадио,
Никада те веће брати неће!” (СНП III: 78)

Мајка је, наоко, скренула памећу, јер тумачи излазак и залазак сунца као посећивање сина и снаје. Међутим, управо простор винограда упућује на обнову, васкрсење, биљку која спаја свет живих и мртвих, људе и богове, док су бела и црна лоза у усменој лирици неретко поистовећене с младенцима, односно мушким и женским принципом.

Вино је код Словена обавезно у погребним обичајима, њиме се (помешано с водом) покојник полива, маже, сипа на отворе лица: очи, уши, уста, ставља се у мртвачки сандук, испија се на парастосу (Толстој, Раденковић 2001: 82–83). Његов значај у култу предака обезбедио му је улогу у сахрани и празницима посвећеним преминулима. Оно се:

као замена за крв неизоставно употребљава у култу покојника, место на којем ће се гроб копати или сам гроб. На даћи просипа се испод стола или на земљу, оставља

се поред кандила. На Бадње вече оставља се на столу за покојнике. [...] Вином се напијају здравице о Божићу, о слави, о свадби, а упућене су врховном божанству и затим прецима. Вином се прелива бадњак. Приликом заветина, жртвује се посвећеном дрвету – запис. Оставља се на месту које се бира за градњу куће, а домаћин нове куће сипа вино кроз димњак. Вино се износи као жртва персонифицираној кући – ‘тетки’. Употребљава се у народној медицини (Кулишић, Петровић и др. 1970: 81).

Да је лоза амбивалентна, медијаторска биљка, потврђује њена улога „у култу мртвих, а такође и у извођењу многих магијских поступака везаних за здравље људи, где је некад лоза атрибут нечисте силе” (Раденковић 1996: 232). На њену двозначност упућује и податак да „се сади по гробовима. [...] С друге стране, в. л. је свето растиње” (Чајкановић 1994: 56). Везује се за одређене свеце – Светог Трифуна, Светог Матију, Светог Валентина, Светог Анту опата (Чајкановић 1994: 56), а у календарским обредима вино се обилато користи, поготово око Бадње вечери, Божића, Светог Игњатија, Свете Варваре, Светог Трифуна, на слави (Толстој, Раденковић 2001: 83; уп. Раденковић 1996: 234).

У свом раду, посвећеном мотиву гаврана у три сватовске песме, Зоја Карановић примећује да винова лоза има функцију медијатора између човека и животиње, они успостављају контакт тако што птица једе грозђе из младожењиног винограда (2011: 125–126). Винова лоза јавља се уз свадбу као обред прелаза, уз то спаја два бића. Јунак је позициониран у простор винограда, при чему лоза наговештава иницијацијску промену према својој одлици трансформативности (Карановић 2011: 127). Почетак песме упућује на чињеницу „да је временска разлика између садње и једења грозђа укинута. Управо овако упресовано време, односно укидање реалног временског протицања које је потребно да се од посађене лозе до плода дође, асоцира митског виноградаря” (Карановић 2011: 128).

Такође, винова лоза може симболички представљати сједињење мушког и женског принципа, што се наслућује у разрешењу словенске антитезе:

Вијала се бела лоза винова
Око бела око града Будима.
То не била бела лоза винова,
То су били два млада и мила.
(Пантић 2002: 193)

У песми „Женидба Душанова” грозђе се помиње у благослову који Милош Војиновић упућује Вуку Ђаковици након што му зада јаке ударце, алудирајући на модрице:

Колико га лако ударио,
Три пута се Вуче праметнуо:
Вели њему Милош Војиновић:
„Толики ти родили гроздови
У питомој твојој Ђаковици!” (СНП II: 28).

Оно се појављује и у песми „Откуд је Герзелез” са специфичним значењем у контексту устаљеног израза у српском језику, који се изговара када желимо да

нагласимо како се нешто неће никада десити: „Ја ћу њојзи брзо тамо доћи, / Кад јој врба ситно грожђе роди” (Милутиновић 1837: 149).

Клетва кнеза Лазара уочи Косовског боја:

Ко не дође на бој на Косово,
Од руке му ништа не родило:
Ни у пољу бјелица пшеница,
Ни у брда винова лозица (СНП II: 49),

намењена је свима који издају владара, при чему се помињу управо биљке с особиним трансформативношћу, које прелазе у хлеб и вино, значајни за причешће, а поистовешћени с Христовим телом и његовом крвљу, те се активира симболика жртве зарад искупљења грехова читавог народа, Бога ради, уз опредељење за царство небеско. Поред тога, успостављена је аналогија с култом мртвих и култом плодности (и преко пшенице, и преко лозе).

У песми „Греси Смедеревац Ђура” владар поставља питање:

Мили Боже, чуда великога!
Што је ова земља неуродна,
Те не рађа бијела пшеница,
Ни у пољу винова лозица
По свом нашем Смедереву граду,
А шта ли смо Богу сагрјешили? (СНП VI: 30)

Одговор даје његов син, Гргур истичући да се Ђураћ огрешио о кумство. Не заборавимо још да се у усменој традицији грех поистовећује с владарском породицом Бранковић због предања о издаји Вука Бранковића у Косовском боју. О сакралности винове лозе сведоче и стихови: „Лозу трга, а жито жњијева, / Ка да му је од баба остало” (СНП IX: 26), док ове речи Турцима на дивану упућује Мехмет-паша, као опомену да се у Херцеговини диже буна.

Испијање вина присутно је и на кнежевој вечери уочи Косовског боја. Преко чаше се отклањају сумње у Милоша Обилића којег Вук Бранковић оптужује да ће издати владара. Кнез Лазар заклиње верног зета у здравици:

Тако теби јединога који те је сатворио,
И тако ти Данице, твоје лијепе вјеренице,
И тако се с тобом доста дичила и подносила,
Немој мени невјеру на Косову учинити!
(Пантић 2002: 137; уп. Богишић 1878: 1)

Милош Обилић прихвата здравицу и заклиње се на верност, уз обећање да ће убити турског султана.

Вино се проклиње у „Бановић Страхињи”, где мајка сину упућује речи: „Зло ти било у Крушевцу вино! / Зло ти вино, несретна тазбина” (СНП II: 43), зато што је бан „зачамао”, предуго се задржао у тазбини. Старац Милија користи вино као значајан мотив, оно је разлог тога што су бану двори похарани, што је

изражено у антитези: „А ја, сине, кукам на гаришту, / А ти вино пијеш у Крушевцу! / Зло ти вино напокоње било.” (СНП II: 43). У овој песми испијање вина наговештава издају зато што бану нико неће помоћи да поврати љубу. Ово пиће такође представља мотив који сведочи о бановом чојству, јер он и роба поштено намирује, што сазнајемо из исповести старог дервиша:

И ако сам био у тамници,
Доста си ме вином напојио,
Бијелијем љебом наранио,
А често се сунца огријао,
Пуштио си мене вересијом (СНП II: 43).

Сакрални напитак од грозђа присутан је и у страшној бановој самоћи, напуштености и јединствености у чојству, када он на самом крају песме каже: „Немам с киме ладно пити вино” (СНП II: 43).

Вином се проклиње и у другим песмама: „Зло ти вино, од Ердџа бане! / Зло ти вино, а гора ракија!” (СНП II: 100); односно: „Зло си сео, војвода Драгија! / Зло си сео и вино попио” (СНП II: 75).

У песми „Свечи благо дијеле” неплодност, као Божја казна људима за грехе и безакоње, оличена је у престанку раста пшенице и вина:

Молићемо Бога истинога,
Нек нам даде кључе од небеса,
Да затворим' седмера небеса,
Да ударим' печат на облаке,
Да не падне дажда из облака,
Плаха дажда, нити роса тиха,
Нити ноћу сјајна мјесечина,
Да не падне за три годинце;
Да не роди вино ни шеница,
Ни за цркву часна летурђија (СНП II: 1).

Потом Свети Петар кажњава људе тиме што им одузима винову лозу и пшеницу и тако им укида могућност окајања грехова кроз свету причест. Молитва светаца Богу се обистињује, бива услышена: „И не роди вино ни шеница, / Ни за цркву часна летурђија, / Пуно време за три годинце” (СНП II: 1).

Испијање лозоваче (ракије од лозе) понекад је замена за испијање вина. Такође иде уз хлеб: „Да заложи љеба бијелого, / А напије лозове ракије” (СНП VI: 37), или, пак, вино (у свадбеном контексту): „Турци сједе, испијају вино / И бистрицу лозову ракију” (СНП VII: 3). Када се вино помеша с различитим биљем или неким другим алкохолним пићем, оно има магијску, опојну функцију:

Није вино што га лоза дала,
Но у њему жежена ракија,
И у њему биља свакојега,
Сви поспаше, кукаће им мајка,
Падосе им главе на трпези (СНП VI: 80).

Опијање вином помиње се и у песми „Вук Зечанин и љуба му”:

Па сједоше ладно пити вино,
Мара служи лозовину вино,
Донесе им вина свакојака,
Кака вина од седам година.
Кад с’ Зечани напојише вина,
Сваки леже стрмо без узглавља.
А да видиш миле сестре Маре,
Узе Мара пламена анџара,
Закла Мара дваест и четири (СНП VIII: 1).

Мара потом убија на мукама свога мужа Вука Зечанина и децу коју има с њим: „Из зла рода да није порода” (СНП VIII: 1). Поред тога, сипати воду у вино подразумева грех због којег се гори у паклу (СНП II: 4).

Заједничко испијање вина код јунака подразумева савезништво. Уводна формула „Вино пију”, односно „Пију вино” претходи епској радњи. На пример, у песми „Јакшићи кушају љубе” браћа након конзумирања овог напитка остварују свој план:

Пију вино два Јакшића млада:
Јакшић Митар и Јакшић Богдане;
А кад су се понапили вина,
Јакшић Богдан Митру бесједио (СНП II: 99),

после чега се договарају шта им је чинити. Овом се формулом отвара велики број усмених епских песама (в. СНП II: 16, 17, 27, 31, 46, 58, 66, 72, 92, 96, 98, 99; СНП III: 1, 2, 3, 4, 6, 18, 24, 26, 35, 36, 37, 43, 52, 53, 54, 58, 60, 61, 65, 77, 87; СНП IV: 3, 7, 8, 9, 14, 15, 28, 42, 44, 54, 60; СНП VI: 6, 9, 18, 21, 33, 38, 47, 49, 55, 56, 59, 60, 61, 62, 65, 66, 72, 79, 81; СНП VII: 1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 14, 16, 18, 19, 33, 35, 40, 41, 43, 44, 55; СНП VIII: 7, 15, 27, 29, 33, 55, 70; СНП IX: 16, 18, 19; САНУ II: 7, 55, 56, 57, 58, 75, 76, 80, 85, 86; САНУ III: 2, 10, 13, 17, 34, 35, 39, 41, 42, 43, 44, 49, 51, 53, 56, 61, 64, 65, 75; САНУ IV: 15, 17, 22, 24, 35, 39; Милутиновић 1837: 6, 26, 29, 30, 34, 37, 52, 66, 67, 69, 72, 75, 79, 81, 90, 91, 93, 94, 108, 104, 110, 114, 115, 116, 120, 123, 133, 144, 145, 169, 175).

Узимање вина (с хлебом или без њега) има обредну функцију и својеврсно је приношење жртве приликом учвршћивања побратимства, што потврђују формулативни почечи: „Вино пију до два побратима” (СНП II: 16, 92; СНП III: 24; СНП IV: 9, 44; СНП VI: 56, 79; СНП VIII: 27; САНУ III: 51; САНУ IV: 22; Милутиновић 1837: 29, 79, 90, 91, 120), односно: „Вино пију до три побратима” (СНП III: 52, 53; СНП IV: 8, 54; СНП VI: 62; САНУ II: 85, 86; САНУ IV: 15; Милутиновић 1837: 66, 75). О томе сведоче и стихови најстаријег записа српског усменог епског песништва с краја XV века, где ритуално пиће и храна замењују људском крвљу и телом приликом братимљења с орлом у ситуацији опасној по живот, при чему се војвода Јанко заветује птици да ће јој дати уздарје ако се уз њену помоћ ослободи из тамнице: „Ја ћу те напитати црвене крвце турешке, / Белога

тела витешкога” (Пантић 2002: 33).² Склапање савезништва и с њим повезано испијање вина могуће је посматрати у контексту обреда прелаза, на шта је указао још Арнолд ван Генеп: „Сатрпезништво, обред заједничког једења и пијења [...] прави је обред пријема, материјалног савеза какав ми називамо ’светом тајном причести’” (2005: 35), постављајући овај ритуал у шири контекст размене дарова, уз напомену да такве „размене имају непосредно, присиљавајуће дејство: прихватити дар од некога значи везати се за њега” (2005: 35).

Испијање вина претходи подвигу: „Сједе мало, па се напи вина, / Па припаса сабљу оковану” (СНП II: 41; уп. СНП II: 66), док одбијање овог пића упућује на издају, одметништво:

Вино пије Иван капетане
Усред Сења града бијелога [...]
Сви Сењани рујно вино пију,
Ал’ не пије Комнен барјактаре (СНП VII: 1).

Комнена због тога понижавају, називају га нејунаком, те он одлази у подвиг да би се доказао као способан.

Вино је на специфичан начин повезано с Марком Краљевићем. Оно сведочи о његовом херојству, изузетној снази, натприродном пореклу:

Сједи јунак у пољу широку,
У ледину копље ударио,
За копље је коња привезао,
А пред њиме стоји тулум вина;
Не пије га чим се пије вино,
Већ леђеном од дванаест ока,
Пола пије пола коњу даје;
Коњ му није каквино су коњи,
Веће шарен, како и говече;
Јунак није какви су јунаци:
На плећима ћурак од курјака,
На глави му капа од курјака,
Привезо је мрком јеменијом;
Нешто црно држи у зубима
Колик’ јагње од пола године.
(СНП II: 41; уп. СНП II: 65)

Оно што Марка Краљевића враћа у живот, преводи га из подземља у овоземаљски свет јесте, између осталог, и вино. Приликом изласка из тамнице уочи мегдана он тражи:

Примакни ми вина и ракије
И дебела мяса овнујскога,

² Птицу намењену цару девојка поји вином у стиховима: „Ранила девојка три сива сокола: / Једнога ранила с белом пшеницом, / Другога ранила камер каранфилом, / Трећег ранила с дробним бисером / А запојила га и вином и с ракијом” (EP: 215).

И бешкота љеба бијелога;
Да посједим неколико дана,
Казаћу ти, кад сам за мејдана (СНП II: 66).

У наведеним стиховима активирана је трансформативна улога вина и њиме је потпомогнут преображај јунака.

Сложено симболичко значење виноград има у песми „Марко Краљевић и Љутица Богдан”, где своме власнику представља драгоцен иметак који се брани од оних који га оштете:

Ја сам једном овуда прошао
И ломио грозна винограда, [...]
Кад то виђе Љутица Богдане,
Он потеже тешку топузину,
Пушћа за мном уз кршно приморје,
Довати ме по свилену пасу,
Побратиме, сапом од топуза,
Шћера мене за уши Шарину,
Једва му се у седло повратих
И утекох уз кршно приморје (СНП II: 38).

Поред тога, вино подразумева средство помирења и склапања савезништва у сусрету два велика јунака који „не смију један на другога” (СНП II: 38). Стога се Љутица Богдан с Марком Краљевићем и његовим пратиоцима, Рељом од Пазара и Милошем од Поцерја, невољно мири, „Пак сједоше пити рујно вино, / Мезете га грозним виноградом” (СНП II: 38).

Богата симболика винове лозе, грожђа и вина у традиционалној култури Срба и српским усменим епским песмама активирана је кроз њену сакралност и трансформативност, те се превасходно јавља као медијатор што потпомаже преображај током животног циклуса – од рађања, преко свадбе, све до сахране – али и у ситуацијама одсудним за егзистенцију појединца и колектива, при чему се употребљава уочи одласка у бој, непосредно пред мегдан, приликом ослобађања из тамнице или склапања савезништва. Осим тога, у фолклорној слици виноград подразумева почетак културног простора, границу између свог и туђег, односно култивисаног и дивљег амбијента и представља лични посед од изузетног значаја. Док је винова лоза на првом месту, али не искључиво поистовећена са женским принципом, вино је пиће најчешће резервисано за епске јунаке који га пију у разним приликама, поготово о празницима, слављима и кризним тренуцима, али и у доколици. Винова лоза издваја се као биљка највишег реда чији узгој и примена имају вишеструку добробит за човека, што потврђују репрезентативни примери из епике.

Цитирана литература

- Бакотић, Лујо. *Библија: Стари и Нови завет*. Нови Сад: Добра вест, 1994.
- Ван Генеп, Арнолд. *Обреди прелаза*. Београд: Српска књижевна задруга, 2005.
- Карановић, Зоја. „Гавран и соко као свадбени медијатори у три сватовске песме (или заборављена прича о иницијацији)”. *Птице, књижевност, култура*. Н. Тасић, Д. Бошковић и М. Детељић, ур. Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета, 2011, 125–140.
- Кулишић, Шпиро, Петар Петровић и Никола Пантелић. *Српски митолошки речник*. Београд: Нолит, 1970.
- Раденковић, Љубинко. *Симболика света у народној магији Јужних Словена*. Ниш: Просвета, Београд: Балканолошки институт САНУ, 1996.
- Софрић, Павле. *Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба*. Београд: Штампарија „Свети Сава”, 1912.
- Толстој, Светлана и Раденковић, Љубинко. *Словенска митологија: енциклопедијски речник*. Београд: Zepher book world, 2001.
- Чајкановић, Веселин. *Речник српских народних веровања о биљкама*. Београд: Српска књижевна задруга, Београдски издавачко-графички завод, Просвета, Партенон М. А. М, 1994.
- Gerbran, Alen i Ševalije, Žan. *Rečnik simbola*. Novi Sad: Stylos art, Kiša, 2009.
- Grevs, Robert. *Grčki mitovi*. Beograd: Familiet, 2008.

Извори

- Богишић, Валтазар. *Народне пјесме из старијих, највише приморских записа*. Биоград: Државна штампарија, 1878.
- ЕР – Геземан, Герхард. *Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песама*. Београд, Сремски Карловци: Издање приређивача.
- Милутиновић, Сима. *Пјеванија црногорска и херцеговачка*. Лајпциг: Издање приређивача, 1837.
- Пантић, Мирослав. *Народне песме у записима XV–XVIII века*. Београд: Просвета, 2002.
- САНУ II – Караџић, Вук С. *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*. II. Ж. Младеновић и В. Недић, ур. Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 1974.
- САНУ III – Караџић, Вук С. *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*. III. Ж. Младеновић и В. Недић, ур. Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 1974.
- САНУ IV – Караџић, Вук С. *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*. IV. Ж. Младеновић и В. Недић, ур. Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 1974.
- СНП II – Караџић, Вук С. *Српске народне пјесме*. II. Беч: Штампарија Јерменскога манастира, 1845.
- СНП III – Караџић, Вук С. *Српске народне пјесме*. III. Беч: Штампарија Јерменскога манастира, 1846.
- СНП IV – Караџић, Вук С. *Српске народне пјесме*. IV. Беч: Штампарија Јерменскога манастира, 1867.
- СНП VI – Караџић, Вук С. *Српске народне пјесме*. VI. Биоград: Штампарија Краљевине Србије, 1899.
- СНП VII – Караџић, Вук С. *Српске народне пјесме*. VII. Биоград: Штампарија Краљевине Србије, 1900.
- СНП VIII – Караџић, Вук С. *Српске народне пјесме*. VIII. Биоград: Штампарија Краљевине Србије, 1900.
- СНП IX – Караџић, Вук С. *Српске народне пјесме*. IX. Биоград: Штампарија Краљевине Србије, 1902.

MEDIATORY SYMBOLISM OF GRAPEVINE
IN SERBIAN ORAL EPIC

Summary

Physical characteristics of grapevine, its ability to grow around other plants, its central position in space and its longevity and fruitfulness give this plant a complicated system of functions and meanings in Serbian traditional culture. The aim of this paper is to point out its mediatory symbolism which is realized through its relation to the rites of passage. In Serbian oral epic it is linked with birth, wedding, and funeral, where it marks an everlasting cosmical regeneration and human unbreakable connection with nature, as it activates the belief in eternal life. Shady and ambivalent, grapevine symbolizes sacrifice and resurrection, and helps changing from nature to culture, transition from this world to the hereafter and vice versa. This inflorescence of a sacred Christian metaphorical meaning is very close to *axis mundi* that simultaneously connects ground with the sky and the underground. In folk tradition, it marks epic characters from their status of an infant, to marriage, and eventually their death, which can be confirmed by our representative examples.

Keywords: grapevine, grapes, wine, Serbian oral epic, rites of passage, mediator.